

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

САЛМАНОВ Олексій Валерійович - викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.14

У статті здійснено аналіз наукових джерел, що визначають поняття, значення та види слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. З'ясовано, що слідчі (розшукові) дії є основним засобом доказування, інструментом пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Встановлено, що законодавче визначення слідчої (розшукової) дії є недосконалим і не повністю відображає її сутність як засобу отримання доказів під час здійснення досудового розслідування. Встановлено, що слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, представлені своєю системою, яку можна виокремити з урахуванням таких критеріїв, як: предмет проведення; характер слідчої картини та методи, які використовуються для її дослідження; ознака раптовості та конспірації мети, часу, місця та методів їх проведення; необхідність отримання дозволів на їх проведення; їх спрямованість.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, обмеження, недоторканність житла чи іншого володіння особи, система, досудове розслідування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми

Слідчі (розшукові) дії є процесуальними діями, які виступають основними засобами збирання доказової інформації у кримінальному провадженні, а значить є «основним інструментом процесу доказування в кримінальному провадженні» [1, с. 278].

Вказані дії свого роду є нічим іншим як засобами пізнання об'єктивної дійсності з метою максимально повного відтворення умов учинення кримінального правопорушення та з'ясування всіх обставин, які в своїй сукупності становлять предмет доказування. Тобто слідчі (розшукові) дії за своєю суттю представлені сукупністю операцій, які зумовлені наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, що мають аспекти, які взаємодіють та спрямовані на збирання та перевірку доказів задля вирішення завдань кримінального судочинства [2, с. 27]. На пізнавальний характер слідчих (розшукових) дій вказує й М.Є. Шумило. На його думку, основу слідчої діяльності під час розслідування кримінального правопорушення становить пізнавальна діяльність, що полягає у виявленні, збиранні та оцінюванні інформації щодо події злочину та пошуку недостатньої інформації [3, с. 25]. У зв'язку з цим актуальним є питання про визначення поняття і системи слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Аналіз останніх досліджень

Питання про доказування в кримінальному провадженні та слідчі (розшукові) дії як засіб такого доказування зокрема неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.Я. Дубинський, А.П. Лазарєв, О.М. Ларін, І.М. Луз-

гін, Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Б. Мелешев, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.А. Осауленко, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, С.М. Стахівський, І.І. Циліорик, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко, А.О. Шульга, М.Є. Шумило й інші. Проте, незважаючи на вагомий внесок указаних науковців у вирішенні окресленої проблематики, чимало питань і досі залишається дискусійними. Зокрема, відсутнє визначення поняття і системи слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Тому **метою** представлено дослідження є виокремлення властивостей і формулювання авторського визначення поняття слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, а також здійснення їх систематизації.

Виклад основного матеріалу

Говорячи про визначення слідчих (розшукових) дій узагалі та тих, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи зокрема, а також про їх систематизацію, варто, передусім, з'ясувати їх цільову спрямованість, зокрема на дослідження доказів [4, с. 89–91]. Так, відмінними ознаками слідчих (розшукових) дій є їх пізнавальний характер і пошуково-розшукова спрямованість, які в своїй сукупності й визначають їх сутність, яка, в свою чергу, полягає у намаганні процесуальної особи виявити (знайти, розшукати) й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження [5, с. 87–88]. Проте, якщо вести мову про слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, то окремо слід відзначати таку їх рису як неможливість досягнення їх легітимної мети без проникнення до такого житла чи іншого володіння особи, а відтак механізм учинення таких слідчих (розшукових) дій неможливий без обмеження конституційно гарантованого права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Визначаючи поняття слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, варто ви-

значити баланс між недоторканністю та потребами вирішення правовими засобами завдань кримінального провадження. У цьому контексті вбачається доречним наступне твердження. Недоторканність взагалі й по відношенню до житла чи іншого володіння особи зокрема, як вірно відзначає О.Ю. Таттаров, не повинна використовуватися «на шкоду законності та справедливості як засіб забезпечення винного від справедливого покарання». Її, навпаки, слід розглядати й відповідно застосовувати як особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, який забезпечує захист від незаконного і необгрунтованого обвинувачення в учиненні злочину [6, с. 206]. Відповідно у визначених законом випадках і порядку обмеження такої недоторканності допустиме та полягає в забезпеченні уповноваженими особами правомірного проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій задля вирішення завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Отже, з урахуванням наукових підходів до розуміння слідчої (розшукової) дії, а також змісту конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи можна запропонувати наступне трактування слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Це сукупність пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних з проникненням до житла чи іншого володіння особи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами на підставах та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, з метою отримання та перевірки доказів та інформації про них.

Важливе теоретичне та практичне значення відіграє не тільки з'ясування поняття слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, а й їх систематизація. Як зазначає з цього приводу С.Ю. Карпушин, важливим аспектом, що характеризує слідчі (розшукові) дії як систему, виступає можливість їх класифікації [7, с. 136]. Тому, розглядаючи питання про слідчі (розшукові) дії, зокрема їх місце та значення в кримінальному про-

вадженні, варто використовувати системний підхід.

Так, С.В. Єськов, досліджуючи втручання у приватне спілкування як елемент системи слідчих (розшукових) дій, підкреслює особливе значення системного підходу в царині природничих наук. При цьому вчений повністю поділяє думку Р. фон Ієрінга стосовно того, що «ретельність, з якою теорія ставиться до питання систематики, в найвищому ступені доцільна й окупається з лихвою... Доки наука не знайшла для будь-якого предмета правильного місця в системі, вона й не зрозуміла його як слід, оскільки «зрозуміти» не означає тільки виникнути у предмет сам по собі, але й у його зв'язку з іншими» [8, с. 39; 9, с. 265].

Використання терміну «система» по відношенню до певної сукупності явищ, процесів, категорій тощо, передусім, здійснюється з метою вказати не тільки на їх об'єднання, а для відзначення їх цілісності, зумовленої єдиними цілями, засадами тощо. Тобто структурні елементи чого-небудь об'єднуються в систему за спільною ознакою, тим самим формуючи єдність таких частин [10, с. 1126; 9, с. 266], «певну суцільність» [11, с. 18; 12, с. 84–85]. Відповідно, говорячи про систему слідчих (розшукових) дій, зокрема що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, насамперед мова йде не про просту сукупність таких дій, а про їх упорядковане об'єднання.

Якщо ж вести мову про слідчі (розшукові) дії, то слід відзначити, що вони самі по собі є нічим іншим як системою певних операцій, тактичних прийомів тощо. В той же час вони є структурним елементом цілої системи засобів, які використовуються в кримінальному провадженні для збирання, оцінки та використання доказової інформації. На необхідність використання системного підходу при дослідженні окремих інститутів кримінального процесуального права неодноразово в своїх наукових доробках указувала чимала кількість науковців. Зокрема, з приводу визначення системи слідчих (розшукових) дій свого часу ще С.А. Шейфер наголошував на тому, що комплекс слідчих дій є «... системним утворенням, в якому кожна слідча дія виступає елементом систе-

ми. Такий підхід є виправданим за умови, що між елементами спільноти існують певні зв'язки, оскільки лише вони виступають ознакою системи, уявляються, як прийнято вважати у теорії систем, системоутворюючими» [13, с. 42].

На важливість і необхідність систематизації слідчих (розшукових) дій указує й той факт, що законодавець у КПК України використав прийом законодавчої техніки щодо роздільної регламентації всієї сукупності слідчих (розшукових) дій в окремих главах (XX та XXI). При цьому в якості критерію поділу, як відзначає С.В. Єськов, було обрано таку властивість слідчих (розшукових) дій як утаємниченість фактів та методів їх проведення, конфіденційний характер певної слідчої (розшукової) дії. Таким чином, обраний законодавцем підхід дає підстави для декомпозиції усієї множини слідчих (розшукових) дій на дві підсистеми (групи) – гласного та негласного характеру [9, с. 268]. Проте фактично виокремлення слідчих (розшукових) дій можна здійснювати не тільки за вищезазначеним критерієм. У зв'язку з цим у фаховій науковій літературі зустрічаються різні підходи до класифікації (систематизації) слідчих (розшукових) дій. Такий поділ указаних дій дозволяє детальніше дослідити проблематику процесуального регулювання підстав і порядку їх проведення, виокремити труднощі, з якими стикаються практичні працівники під час їх проведення, а також визначити шляхи вдосконалення процесуальних засад та практики проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Усе це вказує на те, що класифікація як вид діяльності є пізнавально корисною процедурою, оскільки сприяє рухові науки від ступеня емпіричного накопичення знань на рівень теоретичного синтезу, системного підходу [14, с. 269].

Критерії, за якими здійснюється систематизація слідчих (розшукових) дій, різні вчені виділяють по-різному. Наявні наукові підходи до класифікації слідчих (розшукових) дій були дещо узагальнені авторським колективом підручника «Криміналістика» за редакцією В.Ю. Шепітька. Зокрема, запропоновано класифікувати слідчі (розшукові) дії на певні види за наступними критеріями:

ми: залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про факт та методи їх проведення; залежно від наявності розпочатого досудового розслідування; залежно від послідовності проведення слідчі (розшукові) дії; залежно від можливості повторного проведення; залежно від обсягу проведення; залежно від обов'язковості проведення слідчих (розшукових) дій; залежно від обмеження конституційних прав осіб; за процесуальною підставою здійснення; залежно від участі понятих; за можливістю заміни участі понятих на застосування безперервного відеозапису ходу проведення слідчих (розшукових) дій; залежно від прийомів отримання інформації; залежно від наявності в окремих учасників слідчої (розшукової) дії можливості візуального чи аудіюспостереження за іншими її учасниками (учасником); за можливістю проведення слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції [15, с. 276–280].

Виходячи з вищенаведеного можна дійти висновку, що слідчі (розшукові) дії є одним із основних засобів збирання та перевірки доказової інформації в кримінальному провадженні. При цьому в залежності від конкретних умов досудового розслідування можуть використовуватися різні комплекси слідчих (розшукових) дій для досягнення конкретних тактичних завдань розслідування. Разом із тим слід розрізняти й у жодному випадку не ототожнювати терміни «комплекс слідчих (розшукових) дій» і «система слідчих (розшукових) дій». У першому випадку мова йде про сукупність слідчих (розшукових) дій, які слід проводити для досягнення конкретних цілей у конкретному кримінальному провадженні з урахуванням слідчої ситуації, що склалася на його певному етапі. Тобто, як зазначає Д.М. Халупенко, обрання як окремої слідчої (розшукової) дії, так і їх комплексу визначається насамперед їх тактичними можливостями забезпечення пізнавальних процесів та отримання доказової інформації. Тому вибір процесуальною особою певної чи іншої слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії або їх комплексу залежить від встановленого джерела інформації та різновиду відображення слідів, що мають чи можуть мати доказове значення [16, с. 4]. У другому ви-

падку, говорячи про систему слідчих (розшукових) дій, під останньою слід розуміти сукупність слідчих (розшукових) дій, які не просто поєднані, а впорядковані за певними спільними ознаками й визначають їх місце і значення в кримінальному провадженні. В даному підрозділі дисертації для нас представляє інтерес питання про систему, а не комплекс, слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

В системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні залежно від характеру та міри обмеження конституційних прав людини і громадянина виокремлено таку групу слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. При цьому вказана група слідчих (розшукових) дій представлена своєю системою, яку можна виокремити з урахуванням різних критеріїв. Зокрема, таких як: предмет проведення; характер слідової картини та методи, які використовуються для її дослідження; ознака раптовості та конспірації мети, часу, місця та методів їх проведення; необхідність отримання дозволів на їх проведення; їх спрямованість. Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо наступну систему слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи:

– за предметом проведення прийнято виділяти такі слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, як обшук (ст. 234 КПК України), огляд (ст. 237 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України);

– за характером слідової картини та методами, які використовуються для її дослідження, розрізняють слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, спрямовані на дослідження матеріальних слідів кримінального правопорушення; спрямовані на дослідження обстановки місця події; а також

невербальні (огляд; обшук; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження) та змішані слідчі (розшукові) дії (слідчий експеримент; контроль за вчиненням злочину);

– за ознакою раптовості слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, бувають такими, що проводяться раптово, коли особа, чії конституційні права обмежуються в результаті проведення слідчої (розшукової) дії, заздалегідь не попереджається про час і місце проведення слідчої (розшукової) дії (обшук), та нераптово, коли всім учасникам слідчої (розшукової) дії заздалегідь повідомляється інформація про час і місце їх проведення (огляд, слідчий експеримент);

– з урахуванням конспірації мети, часу, місця, учасників і методів їх проведення виокремлюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові), що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи;

– залежно від необхідності отримання дозволів на їх проведення вирізняють слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, які проводяться: за добровільною згодою володільця; за рішенням слідчого судді; без отримання добровільної згоди та до постановлення ухвали слідчого судді у невідкладних випадках, визначених у ст. ст. 233 і 250 КПК України;

– залежно від спрямованості виокремлюють слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, що проводяться для: отримання доказів та інформації про них (огляд; обшук; слідчий експеримент; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; контроль за вчиненням злочину); перевірки доказів (огляд; обшук; слідчий експеримент; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; контроль за вчиненням злочину); виявлення осіб, які розшуковуються (обсте-

ження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи); встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (обшук); встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи).

Висновки

Отже, слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, є одними із правових засобів вирішення завдань кримінального провадження, пов'язаних із обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина, та представлені сукупністю пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних з проникненням до житла чи іншого володіння особи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами на підставах та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, з метою отримання та перевірки доказів та інформації про них. Вказана група слідчих (розшукових) дій представлена своєю системою, яку можна виокремити з урахуванням таких критеріїв, як: предмет проведення; характер слідчої картини та методи, які використовуються для її дослідження; ознака раптовості та конспірації мети, часу, місця та методів їх проведення; необхідність отримання дозволів на їх проведення; їх спрямованість.

Література

1. Кіп्राх І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 275–283.
2. Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса России. Москва: Юрлит информ, 2002. 160 с.
3. Шумило М.Є. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа). *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу* (м. Київ, 7 жовтня 2011 р.). Київ: Видавець Ліпкан О.С., 2001. С. 24–29.
4. Федоров Г.В. Криминалистические средства противодействия преступности:

монографія. Мінск: Центр охорони труда и промбезопасности, 2007. 277 с.

5. Сергєєва Д.Б., Старенький О.С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.

6. Татаров О.Ю. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно окремої категорії осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 2. Т. 1. С. 205–208.

7. Карпушин С.Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 17. Том 2. С. 135–138.

8. Иеринг Р.Ф. Юридическая техника / сост. А.В. Поляков. М.: Статут, 2008. 231 с.

9. Єськов С.В. Втручання у приватне спілкування як елемент системи слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 264–274.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., 2002. 1440 с.

11. *Философская энциклопедия*: в 5 т. / гл. ред. Ф.В. Константинов. М.: Советская энциклопедия, 1970. Т. 5. 740 с.

12. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. 279 с.

13. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Самарский ун-т, 2004. 225 с.

SUMMARY

The article analyzes the scientific sources that define the concepts, meanings and types of investigative (search) actions in criminal proceedings. It was found that investigative (search) actions are the main means of proof, a tool of cognitive activity in the investigation of criminal offenses. It is established that the legislative definition of investigative (investigative) action is imperfect and does not fully reflect its essence as a means of obtaining evidence during the pre-trial investigation. It is established that investigative (search) actions that limit the inviolability of the home or other property of a person are represented by their system, which can be distinguished taking into account such criteria as: the subject matter; the nature of the trace picture and methods used for its study; a sign of suddenness and conspiracy of purpose, time, place and methods of their conduct; the need to obtain permits for them; their focus.

Key words: investigative (search) action, restrictions, inviolability of housing or other property of a person, system, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal procedural legislation.

14. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. Т. 12. Кварнер – Конгур. М.: Советская энциклопедия, 1973. 624 с.

15. Шепітько В.Ю. та ін. Криміналістика: підруч. / за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.

16. Халупенко Д.М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 1–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_30.